

РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНИХ РИНКІВ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ: ЄВРОПЕЙСЬКА ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

У статті розглянуто особливості регулювання кредитних ринків в умовах кризових явищ у країнах Європи та в Україні.

Ключові слова: кредитні ринки, кредитна експансія, кризові явища, антикризова політика щодо подолання кредитної кризи.

Актуальність

Сучасний економічний розвиток у світі – це глобальні кризові явища, які виникли у фінансовій (іпотечній) сфері однієї держави (США) і завдяки глобалізації економік поширилися та проявилися в більшості країн світу.

Питання щодо сучасних кризових явищ аналізують і висвітлюють такі автори, як: А. Гальчинський, О. Шаров, В. Лановий, В. Пинзеник, О. Савченко та ін. Вони активно обговорюють причини виникнення кризи і поширення її на більшість держав; розглядають заходи державної фінансової підтримки економік різних країн; пропонують шляхи подолання кризових явищ; формують прогнози подальшого розвитку світових економік і фінансового сектору [2, 3, 8].

Разом із тим, різні сектори економік по-різному реагують на кризові явища, і заходи їх державної підтримки також відрізняються між собою. У цьому сенсі доцільно зосередити увагу саме на державному регулюванні й підтримці фінансово-кредитних установ. З одного боку, із проблемою кредитної кризи та необхідністю її подолання зіткнулися всі країни, а з іншого – заходи, що їх застосовують різні держави для подолання цієї кризи та підтримки функціонування фінансово-кредитних установ, мають різні результати.

Україна також зіткнулася з проблемою кредитної кризи. Але незважаючи на впровадження окремих стабілізаційних заходів, негативні тенденції функціонування фінансово-кредитних установ сягають усе більших масштабів. Це обумовлює необхідність звернути увагу на спектр інструментів регулятивної політики, які використовують інші держави, та виявити причини невідомості застосовуваних у нашій країні кроків щодо подолання кризових явищ у кредитній сфері.

Тож мета даного дослідження – вивчити досвід європейських держав та практики України щодо стабілізації кредитного сектору, а також виділити спільні й відмінні риси в реалізації ан-

тикризових заходів і перспектив відновлення кредитної активності в умовах фінансового спаду і стагнації.

Основна частина

Кредитні відносини – вагома складова сучасних ринкових економік, оскільки позика забезпечує прискорення й економію витрат обігу. Вона є інструментом централізації, концентрації та накопичення капіталів, а також обслуговує перерозподіл капіталів між суб'єктами економіки (юридичними і фізичними особами).

Разом із тим, кредит несе в собі й певні загрози для стабільного економічного розвитку, оскільки сприяє загостренню економічних криз, хоч і не є причиною, що такі кризи породжує.

По-перше, позика форсує перевиробництво товарів. У періоди промислового підйому її наявність сприяє стрімкому розширенню виробництва, оскільки всі вільні гроші (грошові капітали і заощадження) спрямовують на виготовлення товарів і надання послуг.

По-друге, кредит посилює непропорційність розвитку різних галузей виробництва.

По-третє, позика стимулює фінансові спекуляції. З її допомогою є можливість створювати фіктивні та «дуті» підприємства.

По-четверте, позика створює фіктивний попит на товари і тим самим, з одного боку, маскує перевиробництво, а з іншого боку – підсилює його. У періоди економічного підйому, коли купівлю товарів здійснювано значною мірою у кредит, фіктивний попит, що ґрунтується на позиці, до певного часу маскує відсутність дійсного платоспроможного попиту на товари і підтримує видимість «високої» кон'юнктури. Але тим самим кредит дає поштовх подальшому зростанню виробництва навіть тоді, коли надлишок товарів уже має місце у прихованій формі.

Отже, кредитна експансія є чинником, що сприяє назріванню криз. Розбухання позикової надбудови в економіці спричинене або виробничим підйомом, або зростанням підприємницької

активності, або наявністю можливостей спрямовувати в обіг великі обсяги фінансових капіталів і призводить до того, що розширення кредитування значно перевищує зростання виробництва у країні. При цьому все більшою мірою посилюється невідповідність між кредитною надбудовою та виробничою основою. І саме періодичні кредитні кризи, які ведуть до примусової ліквідації більшої частини боргових зобов'язань і різкого скорочення обсягів кредитування, сприяють приведенню непомірно роздутої кредитної надбудови у відповідність із виробничою основою [4, с. 490–539; 15, с. 82–93].

У сфері комерційного кредиту криза виражається:

- у примусовій ліквідації боргових зобов'язань у результаті масових банкрутств;
- у різкому скороченні обсягів комерційного кредитування як через занепад виробництва і товарообігу (підприємці не здатні брати та сплачувати позику), так і внаслідок того, що в умовах масової неплатоспроможності виробники відмовляються продавати свої товари у кредит.

У царині банківської позики форми прояву кризи такі:

- іммобілізація банківських ресурсів, яка пояснюється тим, що під час кризи, коли масу товарів не реалізують, позичальники позбавлені можливості своєчасно погашати банківські кредити, які отримали раніше;
- примусова ліквідація частини банківських позик, що відбувається в результаті масових банкрутств позичальників. Як ліквідація значної частини старих боргових зобов'язань за комерційним кредитом, так і ліквідація частини банківських позик означає різке звуження кредитної надбудови, непомірно «роздутої» у передкризовий період;
- гостра нестача позикового капіталу та значне збільшення норми відсотка, обумовлені масовим попитом на готівкові ресурси;
- масове вилучення внесків із банків у результаті підвищеного попиту на готівкові ресурси, чому особливо сприяють побоювання вкладників втратити свої кошти в разі банкрутства фінустанов;
- масові банкрутства і ліквідація банків, які пояснюються тим, що, з одного боку, в період кризи приплив грошей до фінустанов скорочується через неплатоспроможність позичальників, а з іншого боку, – вкладники починають масово забирати депозитні внески.

Кризові явища позначаються і на грошовому обігу.

Під час криз виникає надзвичайний попит на гроші як платіжний засіб і скарб, тоді як можливості задоволення цієї потреби обмежені через

масові банкрутства фінустанов і скорочення обсягів кредитування. За таких обставин неабиякий попит на гроші спочатку переноситься на готівку, а з розвитком кризових явищ формується підвищений попит на золото як світові гроші і скарб. Це призводить до зменшення золотих запасів центральних фінустанов.

За умови інтернаціоналізації та глобалізації економік, у період криз на зміну підвищеному попиту на готівку приходить підвищений попит не тільки на золото, а й на світові гроші – світові валюти (долар, євро тощо). Це призводить до обвалу національної грошової одиниці й спричиняє скорочення (як і у випадку підвищеного попиту на золото) золотовалютних резервів центральних банків, оскільки останні використовують резерви для підтримки курсу національної валюти.

Грошово-кредитні кризи підсилюють і загострюють промислові кризи. Так, різке зменшення обсягів кредитування призводить до скорочення виробництва й активних розпродажів уже випущених товарів, що у свою чергу ще більше провокує падіння цін. Фінансова неспроможність банків, обумовлена розоренням торгових і промислових підприємств, породжує нову хвилю комерційних банкрутств, оскільки веде до втрати вкладниками-підприємцями грошових капіталів [4, 490–539; 15, 82–93].

Зважаючи на прямий зв'язок між станом кредитних ринків та можливостями і шансами виробництва й економіки в цілому подолати кризові явища, особливої уваги заслуговують дії органів державної влади в різних країнах, спрямовані на відновлення кредитної активності.

Серед заходів антикризової політики для подолання кредитної скрути у європейських державах можна виділити такі.

Перша група заходів – це вимоги рекапіталізації банків, тобто збільшення власного капіталу фінустанов.

Причому заходи державного регулювання орієнтовані не тільки на висунення посиленних вимог до банків задля підвищення їх фінансової стійкості, а й держава сама бере безпосередню участь у рекапіталізації цих установ, здійснюючи повну або часткову їх націоналізацію (перехід у державну власність) чи надаючи кредитну підтримку.

Так, голландсько-бельгійський банк Fortis, британські Bradford and Bingley та ісландський Glitnir було частково або повністю націоналізовано. Зокрема, на придбання акцій голландсько-бельгійської фінансової установи Fortis уряди Бельгії, Нідерландів і Люксембурга виділили 11,2 млрд євро.

У Данії з лютого 2009 р. запропоновано програму рекапіталізації банків із виділенням державних коштів в обсязі 100 млрд крон

(13,4 млрд євро) у формі позики. У межах даної програми платоспроможні установи зможуть до кінця червня звернутися за кредитами для збільшення капіталу, розмір ставок за якими становитиме від 9 % до 11,25 % залежно від кредитного рейтингу конкретного банку [1, 5].

Друга група заходів для подолання кредитної кризи – це *надання державних гарантій* фінансовим установам, громадянам, компаніям. Тобто держава страхує від неповернення боргів.

Наприклад, у Німеччині на державні гарантії уряд протягом жовтня-грудня 2008 р. виділив 539 млрд дол. Крім того, він домовився про створення з 2009 р. додаткового фонду державних кредитів і гарантування позик обсягом 100 млрд євро для підтримки компаній, які не можуть залучити необхідне фінансування через проблеми у банківському секторі.

У Великій Британії на державні гарантії уряд протягом жовтня-грудня 2008 р. спрямував 393 млрд дол. При цьому він виділяє три основні напрями: гарантії кредитів для малого і середнього бізнесу, створення фонду допомоги проблемним компаніям та розширення списку активів, що їх приймає Банк Англії як заставу за кредитами. У межах першого напрямку уряд гарантує до 75 % кредитів дрібних і середніх компаній, інші 25 % покривають банки.

У Данії з жовтня 2008 р. у межах боротьби з кредитною кризою було передбачено гарантії уряду для всіх внесків і міжбанківських позик в обмін на зобов'язання фінустанов створити антикризовий фонд розміром до 35 млрд крон [1; 5].

В узагальненому вигляді прийняті урядові програми фінансово-кредитної стабілізації у європейських країнах мають чотири основні напрями розміщення коштів. Кошти в середньому розподілено в такій пропорції:

- 49 % йде на забезпечення державних гарантій за боргами банків;
- 15 % – на рекапіталізацію фінансових установ;
- 10 % – на скуповування державою проблемних активів;
- 25 % – на інші цілі (здебільшого пов'язані зі стимулюванням економічного попиту: зниження податкового тягаря, розвиток інфраструктури, розширення соціальних програм [14]).

В Україні серед заходів, які держава в особі Національного банку України застосувала для подолання кредитної кризи, можна виділити такі.

Це передусім *запровадження нових правил рефінансування комерційних установ*.

Так, зокрема, за діючими правилами рефінансування до жовтня 2008 р. (до розгортання фінансової кризи в Україні) банк мав право на кредит від НБУ терміном до 1 року на умовах

15 % річних в обсязі до 60 % регулятивного капіталу і 90 % вартості поданого забезпечення.

У процесі посилення кризових явищ в економіці в цілому та у фінансовому секторі зокрема Національний банк України запровадив нові правила рефінансування комерційних установ. Згідно з нормами Постанови Правління Національного банку України № 367 від 11 листопада 2008 р. «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 11.10.2008 р. № 319» [13], зафіксовано право на отримання оперативного рефінансування у разі впливу депозитів тільки за тими кредитними установами, які організовано у формі відкритих акціонерних товариств і оплачений статутний капітал яких становить не менш як 500 млн грн, а в заставу можуть запропонувати 51 % акцій банку. На 1 жовтня 2008 р. цим вимогам відповідали лише 17 фінансових установ із 182. Тобто ключовою нормою Постанови № 367 стало те, що одержати рефінансування в разі відтоку депозитів зможуть тільки найбільші банки. У разі звернення банку за рефінансуванням урахуватимуть інформацію про розмір впливу депозитів і своєчасність повернення їй кредитів, зокрема компаніями будівельної й агропромислової сфери.

Подібні новації, з одного боку, позитивні. Вони спрямовані, в першу чергу, на підтримку найбільших фінансових установ, оскільки їх можливі банкрутства можуть спровокувати ланцюгову реакцію у банківській системі в цілому.

З іншого боку, поза межами державної фінансової підтримки залишилась більшість банків країни. За таких вимог навіть не всі системні фінустанови можуть розраховувати на гроші Національного банку України. Так, у групі найбільших установ їх не зможуть одержати: Приватбанк, Промінвестбанк, «Надра», ОТП Банк, Альфа-банк, ПУМБ і Укрпромбанк, а у групі великих – Родовід Банк, ИНГ Банк Україна, Уникредіт Банк, Правекс-банк, Віейбі Банк, Донгорбанк, «Фінансова ініціатива», Кредобанк, «Сведбанк Інвест», «Індустріалбанк» і «Ситібанк».

А решта фінансових установ в умовах кризи ліквідності повинні або розраховувати на кредитну підтримку іноземних материнських структур, або підвищувати капітал до планки 500 млн грн, або розпродавати активи і залучати інвесторів.

Крім того, подібна практика призвела ще до однієї проблеми. Зрозуміло, що банки діяли і діють за принципом «дають-бери», й активне рефінансування кількох великих установ спричинило до того, що запропоновані кошти опинилися на валютному ринку, а потім – на зарубіжних рахунках.

Ще одним **різновидом заходів боротьби із кредитною кризою в Україні є тимчасова заборона на дострокове зняття депозитів**. Зокрема,

норми Постанови Правління НБУ «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» від 11 жовтня 2008 р. № 319 обмежують можливість громадян розпоряджатися власними грошима у зв'язку із заборонаю на дострокове зняття з рахунків депозитних внесків [12]. Це, з одного боку, підтримало фінансовий сектор і скоротило вплив капіталів, а з іншого – привело до падіння рейтингу довіри до банківської системи в цілому з боку населення.

Разом із тим, слід зауважити, що Україна – єдина держава у Європі, у якій клієнт має можливість забрати строкові депозити. В інших країнах, якщо вкладник підписав договір із банком на 3–6–9 місяців, то повинен дотримуватись своїх зобов'язань перед фінустановою. Тому заходи Національного банку можна розглядати і як антикризові, і як такі, що узгодили ситуацію в Україні з міжнародними стандартами.

Виділяючи перелічені антикризові кроки, які протягом жовтня–грудня 2008 р. застосував Національний банк України, слід звернути увагу на те, що:

- по-перше, це були заходи переважно організаційно-правового характеру;
- по-друге, їх реалізація відбувалась шляхом прийняття низки нових і таких, що суперечать (скасовують) один одному нормативно-правових документів, які регулюють діяльність кредитного ринку та банківських установ в умовах кризи.

Зокрема, різке зростання курсу долара в жовтні 2008 р. і панічні настрої населення щодо збереження вартості власних заощаджень призвели до появи Постанови Правління НБУ «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» від 11 жовтня 2008 р. № 319, що обмежувала можливість громадян розпоряджатися власними грошима у зв'язку із заборонаю на дострокове зняття з рахунків депозитних внесків. Також було заборонено використовувати додаткове кредитування для рефінансування неповернених позик.

І поряд із цим, із 28 листопада 2008 р. в Україні було фактично ліквідовано валютний коридор, офіційний курс долара став залежати від результатів торгів на міжбанківському ринку. У результаті девальвація гривні та знецінення заощаджень почали відбуватися прискореними темпами.

Надалі було зафіксовано Постанову НБУ «Про окремі питання діяльності банків» від 4 грудня 2008 № 413, що скасовувала Постанову № 319 і знімала обмеження на зняття депозитів [11]. Також цим документом Нацбанк зобов'язав фінустанови в десятиденний термін подати програми власної капіталізації до Дирекції з банківського регулювання і спостереження. У разі неможливості збільшити власну капіталізацію, до банків висували цілий комплекс умов – починаючи від

переоцінки заставного майна та закінчуючи зменшенням на 10 % адміністративних витрат і обмеженням виплат бонусів і премій керівництву фінустанов. Такі вимоги насамперед погіршували позиції дрібних і середніх банків.

І все ж через два дні Національний банк України, всупереч попереднім заявам, оголошує про те, що мораторій на дострокове повернення депозитів залишається. Таку норму зафіксовано в Листі НБУ до керівників комерційних фінустанов від 6 грудня 2008 р. № 22–310/946–17250, де уточнено, що Національний банк України стурбований тим, що в результаті дострокових виплат депозитів ліквідність окремих установ залишається під загрозою, і звертає увагу, що Постановою Правління НБУ № 413 від 4 грудня 2008 р. банкам заборонено робити дострокове повернення депозитів, оскільки вони вкладені в довготермінові кредити й інші активи [6].

Третім напрямом антикризових заходів у вітчизняній кредитній сфері є *рекапіталізація банків*, що передбачає збільшення власного капіталу фінустанов (наприклад шляхом додаткової емісії акцій). Вимогу рекапіталізувати банки зафіксовано до України і з боку Міжнародного валютного фонду під час надання кредитної підтримки нашій державі.

На 1 квітня 2009 року уряд України запланував виділити із бюджету 44 млрд грн (5,7 млрд дол.) на рекапіталізацію фінансових установ країни. Кошти буде надано 10–15 найбільшим банкам із великими обсягами депозитів. На першому етапі рекапіталізації Міністерство фінансів України викуповуватиме контрольний пакет акцій, а в подальшому розглядає можливість надання субординованих кредитів і викупівлю привілейованих акцій банків [7].

Як бачимо, Україна прагне застосувати досвід європейських країн і має наміри взяти участь у збільшенні капіталів фінустанов не тільки шляхом викупівлі контрольного пакета корпоративних прав, а й в інші способи: шляхом державного кредитування або ж спільної участі в рекапіталізації банків держави й інших потенційних інвесторів.

Зазначені наміри підтверджено і відповідними змінами у нормативно-правовому регулюванні заходів рекапіталізації фінустанов за участю держави. Так, до кризових явищ в економіці (до 2009 р.) передбачалось, що Кабінет Міністрів України погоджувався на рекапіталізацію, якщо за результатами додаткової емісії акцій отримуватиме у власність 50 % + 1 акцію [10]. За нових макроекономічних обставин під час додаткової емісії продають контрольний пакет, але держава в особі Кабінету Міністрів України може викупити меншу частку і залучити до власності інших інвесторів [9].

Розглянувши систему заходів подолання кредитної кризи в Європі та в Україні, можна зробити такі **висновки**.

По-перше, заходи для подолання кредитної кризи у європейській та вітчизняній практиці суттєво відрізняються. В Україні вони переважно правового спрямування (запровадження нових правил та обмежень). Тоді як у європейських країнах на шляху подолання кредитної кризи з перших же етапів почали застосовувати заходи фінансової підтримки (державні фінансові гарантії, викупівля акцій, різні форми державного кредитування тощо).

По-друге, відмінності в антикризових заходах обумовлені різними підходами до обґрунтування кризових чинників. Зокрема, у європейській практиці визначено, що на даний момент основним чинником кредитної кризи є відсутність довіри до банківської системи. І як засоби боротьби з таким явищем використовувано заходи страхування, забезпечення та гарантії. А в українській практиці антикризові заходи базуються на тому, що чинник кризи – недостатня ліквідність фінансових уста-

нов, а питання щодо відсутності на даний момент довіри до самої кредитної системи залишається поза увагою. Відповідно, віддано перевагу безпосередньому спрямуванню коштів у кредитний сектор. Але замість поліпшення ситуації спостерігається ще більше поглиблення недовіри між суб'єктами кредитного ринку і віддалення моменту переходу від спаду та стагнації до підйому й розвитку у фінансовому секторі.

По-третє, спільними характеристиками розвитку кредитних ринків Європи та України в умовах кризи є:

- скорочення кількості інвесторів, що були зацікавлені у фондуванні «короткими» грошима і прагнули швидкого спекулятивного прибутку поряд з уповільненням (але не скасуванням) діяльності інвесторів, які мають намір отримати прибутки від довгострокових інвестиційних проектів;
- очікування процесів консолідації як європейських, так і українських кредитних установ для нарощування власних капіталів та підвищення запасів ліквідності.

1. Амброуз І.-П. Европа – под ударом банковского кризиса / И.-П. Амброуз // The Daily Telegraph, UK. – 30 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gzt.ru/business/2008/09/30/175955.html – Назва з екрана.
2. Лановий В. Як подолати потяг до фінансового суїциду? / В. Лановий // Економічна правда. – 5 лютого 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.epravda.com.ua/publications/498ad3f93a30a/ – Назва з екрана.
3. Пинзеник В. Кінець тунелю : поки що без світла / В. Пинзеник // Дзеркало тижня. – № 49 (728). – 2009. – Режим доступу : www.dt.ua/1000/1550/65099/ – Назва з екрана.
4. Трахтенберг І. А. Денежное обращение и кредит при капитализме / И. А. Трахтенберг. – М. : Издательство академии наук СССР, 1962. – 780 с.
5. Могутов І. Миллиарды в топку кризиса / И. Могутов // Газета.ru. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gazeta.ru/financial/2009/01/13/2923764.shtml – Назва з екрана.
6. Лист Національного банку України керівникам комерційних банків від 06.12.2008 № 22–310/946–17250 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.net/rus/detail/1231> – Назва з екрана.
7. НБУ : Кабмін виділить \$5,7 млрд на капитализацию банков // Корреспондент [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/business/economics/789611/print> – Назва з екрана.
8. Шаров О. Робота над помилками. Логічними / О. Шаров // Дзеркало тижня. – № 9 (737). – 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dt.ua/2000/2040/65657/ – Назва з екрана.
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2009 р. № 148 «Деякі питання участі держави у капіталізації банків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=148-2009-%EF> – Назва з екрана.
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 04.11.2008 р. № 960 «Про затвердження порядку участі держави у капіталізації банків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=960-2008-%EF> – Назва з екрана.
11. Постанова Правління Національного банку України «Про окремі питання діяльності банків» від 04.12.2008 р. № 413 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0413500-08> – Назва з екрана.
12. Постанова Правління Національного банку України «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» від 11.10.2008 р. № 319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0319500-08> – Назва з екрана.
13. Постанова Правління Національного банку України № 367 від 11.11.2008 р. «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 11.10.2008 р. № 319» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0367500-08> – Назва з екрана.
14. Марченко Т., Титова М. Сколько стоит борьба с кризисом / Т. Марченко, М. Титова // РИА Новости. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rian.ru/crisis_review/2008114/155127639.html – Назва з екрана.
15. Бреггелль Э. Я. Денежное обращение и кредит капиталистических стран / Э. Я. Бреггелль. – М. : Госфиниздат СССР, 1955. – 423 с.

S. V. Glushchenko

CREDITS MARKET REGULATION AS AFFECTED CRISES: EUROPEAN AND UKRAINIAN PRACTICE

Characteristic of credits market regulation as affected crises in the countries of Europe and in Ukraine are studies in the article.

Keywords: credits market, credit expansion, crises, antirecessionary policy to overcome the credit crisis.